

**ДУАЛІЗМ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ
АКТИВНОСТІ ЖІНОК У ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ
(1860–1870-ТІ РР.)**

Муляр А. М.

кандидат історичних наук,

доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін

Університет економіки і підприємництва

м. Хмельницький, Україна

Економічна активність жінок у Подільській губернії 1860–1870-х рр. формувалася під впливом комплексу структурних чинників, що поєднували демографічні, станові, конфесійні та регіональні особливості. Аналіз статистичних даних та нормативних актів дозволяє реконструювати основні передумови залучення жінок до господарського життя попри законодавчі обмеження їхньої правоздатності [6, с. 360].

Ключовою передумовою жіночої економічної активності була демографічна ситуація в губернії. Статистичні дані за 1862–1872 рр. свідчать про переважання жіночого населення у структурі мешканців Поділля: на 100 чоловіків припадало 101,96 жінки, особливо в сільській місцевості [6, с. 365]. Ця диспропорція пояснювалася вищою смертністю чоловіків внаслідок важких умов праці, військової служби та міграційних процесів.

У містах і містечках губернії жінки також становили більшість населення. Наприклад, у Кам'янці-Подільському у 1862 р. проживало 9 050 чоловіків та 9 487 жінок [2, с. 38–39]. Подібна ситуація фіксується й в інших містах губернії, що свідчить про відсутність значних диспропорцій у статевому складі міського населення, але водночас підтверджує тенденцію до відносного переважання жінок.

Ця демографічна структура мала безпосередні економічні наслідки: значна частка жінок була змушена самостійно забезпечувати своє існування через відсутність чоловіків – голів домогосподарств. Особливо це стосувалося вдів та дружин відставних нижніх чинів (33 479 осіб у 1862 р.), які становили помітну категорію населення і користувалися дещо ширшими можливостями розпорядження майном і пересування порівняно з одруженими жінками [6, с. 365].

Масова сезонна трудова міграція чоловіків стала одним із ключових чинників розширення практичної економічної активності жінок. За даними статистичних досліджень, до 20–30% молоді в окремих

місцевостях Подільської губернії залишало регіон на сезонні заробітки [2, с. 38–39]. Чоловіки частіше були залучені до ремесел, торгівлі, адміністративної служби або військової служби, тоді як жінки залишалися відповідальними за ведення господарства.

Ця ситуація створювала парадокс: попри юридичну залежність від чоловіка, жінки на практиці акумулювали повне управління домогосподарством, включно з розпорядженням майном, веденням торгівлі та представництвом родини в офіційних інституціях [6, с. 365]. У селянському середовищі звичаєве право нерідко превалювало над імперським законодавством, особливо в питаннях спадкування та шлюбних відносин, де елементи практики «розлучних листів» продовжували існувати [1, с. 58–60].

Станова структура населення губернії, що відображала загальноімперські тенденції, визначала специфічні модальності реалізації жіночих прав. За статистичними даними за 1862–1872 рр., понад 93% населення Подільської губернії становили селяни (1 685 724 особи у 1862 р.), що підкреслює аграрний характер економіки регіону [2, с. 34]. Решту становили дворянство, духовенство, міщани та купці, чисельно відносно незначні, але соціально впливові групи.

Для жінок купецького та міщанського станів ключовим аспектом правового статусу була можливість здійснення економічної діяльності. Купецький стан демонстрував стабільне зростання у пореформений період: з 1 257 чоловіків у 1862 р. до 1 595 у 1870 р. [2, 2025, с. 39]. Хоча статистика переважно фіксує купців-чоловіків, жінки купецького стану активно залучалися до торгівлі та ремесел, особливо у випадках вдівства або тривалої відсутності чоловіка. Вони могли реєструватися у гільдіях та володіти крамницями й майстернями, хоча їхня правоздатність фактично обмежувалася необхідністю отримання згоди чоловіка або опікуна [6, с. 367].

У селянському середовищі майнові відносини значною мірою регулювалися сільською громадою та звичаєвими нормами. Як правило, жінка не мала самостійного права на землю, але могла володіти рухомим майном, набути власною працею. Після скасування кріпацтва 1861 р. селянки формально набули ширших майнових прав, проте їхня фактична залежність від чоловіків та громадських інституцій зберігалася [2, с. 38–40]. Статистичні показники відносно стабільної частки селян-землевласників (з 64,74% у 1862 р. до 63,04% у 1870 р.) опосередковано свідчать про залучення жінок до управління наділами в межах сімейної власності [6, с. 367].

Конфесійна належність додатково диференціювала економічні можливості жінок. Православне населення становило більшість губернії, однак помітна частка єврейського та католицького населення формувала складну релігійну структуру. Єврейські жінки зазнавали

подвійної дискримінації: за ознакою статі та як представниці національної меншини в межах смуги осілости [6, с. 365].

Єврейське населення активно займалося ремеслом, торгівлею та промисловістю. За даними кореспондентів, у 15 губерніях смуги осілости діяло 91 миловарний завод, з яких 86 належали євреям; із 447 робітників загалом 352 були євреями [4, с. 12]. Ці підприємства мали виразно патріархальний характер: «більшість заводів носить скоріше дрібно-товарний характер, ніж фабричний. Найчастіше майстром є сам власник».

Для єврейських жінок це означало можливість участі в родинному бізнесі, проте їхній статус залишався похідним від статусу чоловіка. Шлюбні відносини регулювалися релігійним правом (галахою), де становище жінки також визначалося патріархальними нормами, хоча й супроводжувалося специфічними майновими гарантіями (ктуба) [3, с. 39].

Регіональна специфіка Подільської губернії полягала в поєднанні аграрного характеру економіки з розвинутою торговельною інфраструктурою. Розвиток цукрової промисловості, переробних галузей та мережі ярмарків створював попит на жіночу працю у сферах обслуговування, торгівлі та сезонного найму. Перехід від феодальних до капіталістичних відносин, особливо після скасування кріпацтва 1861 р., продаж землі та розгортання промислового виробництва, насамперед цукрового й переробного, стали стимулом для сотень тисяч молодих селян, які шукали засобів до існування поза традиційним аграрним сектором [5, с. 112–118]. Розвиток цукрового виробництва призвів до збільшення посівних площ цукрових буряків, що створило нові робочі місця для відхідників, які обробляли бурякові плантації.

Жінки залучалися до цієї економіки через дрібну торгівлю (базарна торгівля продуктами ремесла та сільського господарства), ремесла (швейне виробництво, вишивка, виготовлення одягу), сезонний найм (робота на цукрових заводах, у поміщицьких маєтках) та сферу послуг (утримання постійних дворів, прання, прибирання).

Попри розширення економічних можливостей, жіноча активність залишалася обмеженою дуалізмом правового режиму: формальна рівність у майнових питаннях поєднувалася з обмеженою правоздатністю у сімейній та адміністративній сферах, зумовленою патріархальними нормами, релігійною належністю та регіональними традиціями [6, с. 360]. Важливим аспектом жіночого правового статусу була залежність від чоловіків у питаннях пересування та проживання. Імперська паспортна система вимагала дозволу чоловіка для отримання жінкою внутрішнього паспорта, що суттєво обмежувало її міграційну мобільність [6, с. 365].

Демографічні дані фіксують переважання жінок у статевій структурі населення (101,96 жінки на 100 чоловіків у 1862 р.), особливо в сільських районах, що частково пояснюється вищою чоловічою смертністю від військової служби та важкої праці, а також тимчасовою трудовою міграцією чоловіків [2, с. 36]. Жінки з родин, які втратили станові права внаслідок конфіскацій, часто були змушені шукати засоби до існування через працю або шлюб, що знижувало їхній соціальний статус та обмежувало фактичну правоздатність, попри формальні привілеї [6, с. 365].

Жіноча зайнятість значною мірою зосереджувалася в домашній службі, домашній праці, дрібній торгівлі та сільському господарстві, де жіноча праця оцінювалася нижче порівняно з чоловічою [6, с. 366].

Таким чином, структурні передумови економічної активності жінок на Поділлі 1860–1870-х рр. визначалися перетином демографічних, станових, конфесійних та регіональних чинників. Переважання жіночого населення, масова сезонна міграція чоловіків, розвиток торгівлі й промисловості створювали об'єктивну потребу в залученні жінок до господарського життя. Водночас правова система залишалася патріархальною, обмежуючи жіночу автономію через паспортну залежність, майнові обмеження та станові бар'єри.

Цей дуалізм – між практичною економічною агентністю та формальною правовою залежністю – становив ключову характеристику становища жінок у пореформений період. Реформи 1860-х рр. певною мірою розширили жіночі економічні можливості, особливо в міському середовищі, проте не змінили фундаментальних основ патріархального суспільного ладу. Для сучасної історіографії це означає необхідність чіткого розрізнення між формальним правовим статусом та фактичною економічною роллю жінок у регіональній економіці Подільської губернії.

Література:

1. Ецинский С. Семейная жизнь в Подолье в первой половине прошлого века. *Киевская старина*. 1891. Т. 4. С. 24–42.

2. Муляр А. Демографічний розвиток Подільської губернії (1862–1872): соціальні, релігійні та міграційні аспекти. *Інтернаука*. 2025. № 2(169). С. 32–43.

3. Орловський Л. О. Єврейське населення в соціально-економічному житті Поділля (1861–1914 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Кам'янець-Подільський, 2020. 256 с.

4. Пасманік Д. Экономическое положение евреев в России. Одесса : Книгоиздательство «Кадима», 1905. 189 с.

5. Статистические сведения о Подольской губернии за 1862, 1863, 1864 годы. *Подольский губернский статистический комитет*. Каменец-Подольск : Губернская типография, 1865. 285 с.

6. Mulyar A. Women in the Social and Legal Field: The Legal Status of Women in the Podolsk Province in the 19th Century. *International Scientific and Professional Conference «Science and Education: Paths to Progress»*. Los Angeles, 2026. P. 359–367.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-618-1-23>

ВІДНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ НА КІРОВОГРАДЩИНІ (1944 РІК): ЛОКАЛЬНИЙ ВИМІР ТА АРХІВНІ СВДЧЕННЯ

Позднякова І. С.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України та всесвітньої історії
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна*

Дослідження локальної історії дозволяє розвінчати великі ідеологічні наративи, розглядаючи процеси через «мікроскоп» конкретного регіону. У 1944 році, після вигнання нацистських окупантів, на теренах України відбувалося не лише відновлення господарства, а й тотальне повернення радянського ідеологічного контролю. Вивчення цього процесу на прикладі Кіровоградщини дає змогу зрозуміти, як держава намагалася витіснити будь-які прояви альтернативної самоідентичності, що могли зародитися в умовах війни.

Основою розвідки слугують розсекречені документи Державного архіву Кіровоградської області (ДАКіро), зокрема фонд Р-3056 (Кіровоградське обласне управління з охорони державних таємниць у пресі та інших засобах масової інформації), що містить накази, циркуляри, інструкції, інформаційні листи Головліту СРСР, УРСР з питань організації цензорського контролю. Ці матеріали фіксують не лише сухі факти, а й реальні труднощі становлення цензурного апарату на місцях.

Продовженням кровопролитних боїв, що розпочалися в жовтні 1943 року на дніпровських плацдармах, став важкий наступ, який